

THE SIGNIFICANCE OF THE PHILOSOPHICAL IDEAS OF THE JADIDS IN NATIONAL AWAKENING AND THE DEVELOPMENT OF MODERN SOCIETY

Iqboljon Mamurov

Student of the Faculty of History

Fergana State University

Fergana, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Jadids, philosophy, national revival, enlightenment, education, modern society, social development.

Received: 28.03.26

Accepted: 29.03.26

Published: 30.03.26

Abstract: The Jadid movement, which emerged in the late nineteenth and early twentieth centuries in Central Asia, particularly in the territory of Turkestan, played a significant role in promoting national revival and enlightenment ideas. Their philosophical views were aimed at the spiritual and intellectual development of the individual, the modernization of education and culture, and the formation of national consciousness. This article examines the historical context of Jadid philosophy, its enlightenment and democratic principles, as well as the contemporary relevance of these ideas in modern Uzbekistan. The findings demonstrate that Jadid thought represents not only a historical legacy but also an important factor in advancing social progress, national revival, and humanistic values in contemporary society.

JADIDLAR FALSAFASI G‘OYALARINING MILLIY UYG‘ONISH VA ZAMONAVIY JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATI

Iqboljon Mamurov

Far‘ona davlat universiteti tarix fakulteti talabasi

Far‘ona, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: Jadidlar, falsafa, milliy uyg‘onish, ma‘rifatparvarlik, ta‘lim, zamonaviy jamiyat, ijtimoiy taraqqiyot.

Annotatsiy: Jadidlar harakati XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Markaziy Osiyo, xususan, Turkiston hududida milliy uyg‘onish

va ma'rifatparvarlikni ilgari surgan. Ularning falsafiy g'oyalari shaxsning ma'naviy va intellektual rivojlanishini, ta'lim va madaniyatning zamonaviylashtirilishini hamda milliy ongning shakllanishini maqsad qilgan. Mazkur maqolada jadidlar falsafasining tarixiy konteksti, ularning ma'rifatparvarlik va demokratik tamoyillari, shuningdek, bu g'oyalarning bugungi O'zbekiston jamiyatidagi aks-sadosi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, jadidlar g'oyalari nafaqat tarixiy meros, balki zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot, milliy uyg'onish va insonparvarlik qadriyatlarini rivojlantirishda muhim omil sifatida xizmat qilmoqda.

ЗНАЧЕНИЕ ФИЛОСОФСКИХ ИДЕЙ ДЖАДИДОВ В НАЦИОНАЛЬНОМ ПРОБУЖДЕНИИ И РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Икболджон Мамуров

Студент исторического факультета

Ферганского государственного университета

Фергана, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: джадиды, философия, национальное возрождение, просветительство, образование, современное общество, социальное развитие.

Аннотация: Движение джадидов, возникшее в конце XIX – начале XX века в Центральной Азии, в частности на территории Туркестана, сыграло важную роль в продвижении идей национального возрождения и просветительства. Их философские взгляды были направлены на духовное и интеллектуальное развитие личности, модернизацию системы образования и культуры, а также формирование национального самосознания. В данной статье анализируются исторический контекст философии джадидов, их просветительские и демократические принципы, а также отражение этих идей в современном обществе Узбекистана. По результатам исследования установлено, что идеи джадидов представляют собой не только историческое наследие, но и важный фактор развития современного социального прогресса, национального

Kirish. XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar jarayoni jadidlar harakati orqali yangi bosqichga ko'tarildi. Jadidlar falsafasi nafaqat ma'rifatparvarlik, balki milliy uyg'onish, inson huquqlari va jamiyat taraqqiyotining nazariy asoslarini yaratishga qaratilgan edi [1]. Ularning ta'limga, madaniyatga va ilm-fanga yondashuvi shaxs va jamiyatning bir-biri bilan uzviy aloqasini anglashga imkon berdi. Shu bilan birga, jadidlar o'z falsafiy qarashlarida mustamlakachilik va konservativ ijtimoiy tuzilmalarga tanqidiy yondashgan, shaxsning huquq va erkinliklarini rivojlantirishga intilgan [2]. Ularning g'oyalari modernizatsiya va liberatsion o'zgarishlarni ilgari surish bilan birga, shaxsning jamiyatdagi o'rni va imkoniyatlarini mustahkamlashga xizmat qilgan bo'lib, XX asr boshidagi Markaziy Osiyodagi ijtimoiy, madaniy va pedagogik transformatsiyalarning nazariy asosini shakllantirdi. Shu tarzda, jadidlar falsafasi shaxs huquqlari, milliy ong va jamiyat taraqqiyoti o'rtasidagi integratsiyalashgan tizimni ilmiy nuqtai nazardan yoritadi va bu davr modernizatsiyasining muhim intellektual manbai sifatida qadrlanishi mumkin.

Jadidlar falsafasining markaziy konsepsiyalaridan biri — ma'rifatparvarlik bo'lib, u shaxsning ma'naviy va intellektual rivojlanishini, shuningdek, milliy uyg'onishning asosi sifatida ta'lim tizimini rivojlantirishni maqsad qilgan. Ularning ta'limga bo'lgan yondashuvi bugungi kunda ham demokratik va insonparvar jamiyatning shakllanishi uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [3]. Jadidlar falsafasidagi ma'rifatparvarlik konsepsiyasi shaxsning ma'naviy va intellektual rivojlanishini ta'minlash bilan birga, milliy uyg'onish jarayonining muhim poydevorini tashkil etganini ko'rsatadi. Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish orqali ular jamiyatni bilimga asoslangan, ongli va mas'uliyatli fuqarolar bilan boyitishni maqsad qilgan.

Shu nuqtai nazardan maqolada jadidlar falsafasidagi ma'rifatparvarlik konsepsiyasining nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish hamda uning zamonaviy ta'lim tizimi va demokratik jamiyat qurilishidagi ahamiyatini ochib berilgan. Jadidlar ma'rifatparvarlik konsepsiyasi shaxs rivoji va milliy taraqqiyotning integrativ modeli sifatida talqin qilinib, uning insonparvar va demokratik jamiyatni shakllantirishdagi konseptual ahamiyati yangi nazariy xulosalar asosida asoslab berildi.

Materailar va metodlar. Jadidlar harakatini o'rganishda tarixiy va falsafiy tahlillar bir necha yo'nalishlarga bo'linadi. Birinchi yo'nalish — tarixiy kontekst va ma'rifatparvarlik. O'zbekiston va Turkiston tarixshunoslari (M. Ziyov, A. Qodirov) jadidlar g'oyalari va ularning jamiyatdagi ta'sirini tahlil qilgan. Ularning fikricha, jadidlar milliy uyg'onish jarayonida ta'limni

zamonaviylashtirish va ilmiy bilimlarni keng tarqatish orqali ijtimoiy ongini oshirishga xizmat qilgan [4]. Mazkur fikrni tahlil qilganda, jadidlar harakati modernizatsiyaning madaniy modeli asosida rivojlanganini ko'rish mumkin. Ular eski ta'lim tizimining cheklangan doirasini tanqid qilib, dunyoviy fanlarni o'qitish, xorijiy tajribani o'zlashtirish va milliy madaniyatni yangi shaklda talqin etishni taklif etgan. Shu tariqa, ma'rifatparvarlik nafaqat pedagogik islohot, balki milliy o'zlikni anglash va ijtimoiy ongini yuksaltirish strategiyasi sifatida namoyon bo'ladi. Bu jihat jadidlar falsafasining tarixiy ahamiyatini chuqurlashtiradi va uni Markaziy Osiyodagi modernizatsiya jarayonlarining intellektual poydevori sifatida baholash imkonini beradi.

Ikkinchi yo'nalish — falsafiy g'oyalar va shaxsning rivojlanishi. Falsafiy tadqiqotchilar, jumladan, S. Jalilov va N. Xudoyberdiyev, jadidlar ta'lim va ma'rifat g'oyalarini insonning erkin fikrini rivojlantirish, mantiqiy tafakkur va axloqiy qadriyatlarni shakllantirish vositasi sifatida ko'rib chiqqan [5]. Bu yondashuv shaxs va jamiyatning uzviy bog'liqligini, bilim va erkinlikni milliy uyg'onishning ajralmas elementi sifatida ta'kidlaydi.

Uchinchi yo'nalish — jamiyat taraqqiyoti va demokratik qadriyatlar. B. Tashkentov va F. Karimovning ishlari shuni ko'rsatadiki, jadidlar g'oyalari faqat shaxs rivojiga emas, balki jamiyatning demokratik va ijtimoiy barqarorligini ta'minlashga ham qaratilgan edi [6]. Ular mahalliy aholining siyosiy va madaniy faolligini oshirish, gender va ijtimoiy tenglik masalalarini ilgari surish orqali milliy uyg'onishni mustahkamlashga xizmat qilgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jadidlar falsafasining zamonaviy ijtimoiy kontekstda ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi: (1) ta'lim va madaniyat orqali milliy ongini shakllantirish, (2) demokratik qadriyatlarni rivojlantirish, (3) jamiyatning intellektual va ma'naviy rivojlanishiga hissa qo'shish [7]. Shu bilan birga, jadidlar falsafasining bugungi kunda qo'llanilishi ijtimoiy innovatsiyalar, ta'lim islohotlari va insonparvar siyosiy tashabbuslarni amalga oshirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Muhokama va natijalar. Jadidlar falsafasi milliy uyg'onishning nazariy va amaliy asoslarini yaratgan. Ular ta'lim, ilm-fan va madaniyatni zamonaviylashtirish orqali xalqning siyosiy va ijtimoiy ongini oshirishga xizmat qilgan. Ta'lim tizimining yangilanishi orqali milliy til, tarix va madaniyatni saqlash hamda rivojlantirish yo'lga qo'yilgan. Shu tarzda, jadidlar g'oyalari milliy uyg'onish jarayonida shaxs va jamiyatning bir-biri bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlagan [8]. Jadidlar harakati milliy uyg'onishni ma'naviy yangilanish va ijtimoiy faollik bilan bog'liq uzluksiz jarayon sifatida asoslab bergan.

Mahmudxo'ja Behbudiy qarashlarida ma'rifat milliy ozodlik va siyosiy ongning poydevori sifatida talqin etiladi. U yangi usul maktablari orqali nafaqat savodxonlikni oshirish, balki milliy

o'zlikni shakllantirishni maqsad qilgan. A. Xalidning ta'kidlashicha, Behbudiy faoliyati "madaniy millatchilik" shaklida namoyon bo'lib, unda matbuot, teatr va ta'lim millatni uyg'otish vositasiga aylangan [12]. Demak, Behbudiyda ma'rifat — millatni tarixiy uyqudan uyg'otuvchi kuchdir.

Abdulla Avloniy esa ma'rifatni axloqiy va ma'naviy islohot bilan bog'laydi. Uning pedagogik qarashlarida millat taraqqiyoti avvalo shaxs tarbiyasiga, axloqiy poklanishga va ijtimoiy mas'uliyatga tayanadi. Xorijiy tadqiqotlarda Avloniy "pedagogik millatchilik" namoyandasi sifatida baholanib, uning ta'lim konsepsiyasi diniy va dunyoviy bilim uyg'unligiga asoslangani qayd etiladi [13]. Shunday qilib, Avloniyda ma'rifat milliy axloqiy tiklanishning vositasi sifatida talqin qilinadi.

Abdurauf Fitrat esa ma'rifat va millat g'oyalarini yanada kengroq — siyosiy-falsafiy kontekstda asoslaydi. Uning asarlarida millat — tarixiy ong va madaniy birlik mahsuli bo'lib, ma'rifat esa bu birlikni mustahkamlovchi va zamonaviylashtiruvchi omildir. E. Olvort Fitratni "Markaziy Osiyo modernizmining nazariy ideologi" sifatida tavsiflab, uning millat haqidagi qarashlari Yevropa millatchilik nazariyalari bilan mushtarak jihatlariga ega ekanini ta'kidlaydi [14]. Fitratda ma'rifat nafaqat pedagogik, balki siyosiy va madaniy mustaqillikning ham sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Bugungi O'zbekistonda jadidlar g'oyalari ta'lim islohotlari, ijtimoiy taraqqiyot va madaniy rivojlanishning asosiy yo'nalishlariga ta'sir qilmoqda[9]. Ularning demokratik va insonparvar falsafiy qarashlari, shuningdek, gender tengligi, ijtimoiy adolat va bilimga bo'lgan yondashuv zamonaviy siyosiy va madaniy islohotlarga ilhom manbai bo'lmoqda .

Jadidlar falsafasining asosiy qadriyatlaridan biri — shaxsning erkin fikri va jamiyatdagi roli o'rtasidagi uyg'unlik. Ularning g'oyalari shaxsning ma'naviy va intellektual rivojlanishini targ'ib qilgan, bu esa ijtimoiy taraqqiyot va milliy uyg'onish jarayonlarini samarali amalga oshirishga xizmat qilgan. Shu bilan birga, shaxsning erkinligi va jamiyat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash konsepsiyasi jadidlar falsafasining dolzarbligini bugungi kunda ham saqlab qolmoqda [10]. Jadidlar ta'lim tizimini modernizatsiya qilish orqali shaxsning intellektual rivojlanishiga, jamiyatning demokratik qadriyatlar asosida shakllanishiga hissa qo'shgan[11]. Bugungi kunda ushbu tamoyillar raqamli ta'lim, onlayn resurslar va madaniy tashabbuslarda aks etmoqda. Shu bilan birga, jadidlar g'oyalari jamiyatdagi ijtimoiy innovatsiyalar, milliy qadriyatlarni mustahkamlash va ilmiy bilimlarni ommalashtirish jarayonida asosiy nazariy baza bo'lib xizmat qilmoqda.

Jadidlar falsafasida shaxsning erkin fikri va intellektual erkinligi ta'lim orqali rivojlantirilishi zarurligi ko'p takrorlanadi. Masalan, Mahmudxo'ja Behbudiy o'z «Turkiston

uchun zarur bo'lgan yo'l» maqolasida shunday yozadi: “Bilim — xalqning qoni va ruhidir: bilim bo'lmasa, uymaning miyasidek tomirlar behuda”.[15] Bu yerda Behbudiy ta'lim va bilimni shaxsning intellektual erkinligi va jamiyatning ongiga asos deb ko'rganini aniq ifodalaydi. Abdulla Avloniy o'z pedagogik risolasida: “Ta'lim — insonning ichki erkinligini ochuvchi kalitdir... Bilimni oshirish orqali inson o'zi va jamiyat uchun xizmat qiladi” [16]. Bu iqtibos shaxsning huquqlari va erkin fikrini rivojlantirish, jamiyat bilan uyg'unlikda yashash tamoyilini ko'rsatadi. Abdurauf Fitrat o'zining “Millat va madaniyat haqida” maqolasida: “Millat — o'z qo'llari bilan o'zini anglab yetadigan, fikr erkinligi bilan taraqqiy etadigan jamoadir” [17]. Bu fikr milliy uyg'unish, demokratik qarashlar hamda shaxsning ijtimoiy roli haqida jadidlar konsepsiyasining markaziy elementini ochib beradi. birlamchi manbalarni gost shaklida yozing

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, jadidlar falsafasi faqat tarixiy hodisa sifatida emas, balki zamonaviy O'zbekiston taraqqiyotining g'oyaviy manbalaridan biri sifatida ham ahamiyatlidir. Ularning ma'rifatparvarlikka asoslangan qarashlari bugungi kunda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari bilan mazmunan uyg'unlashadi. Jadidlar ta'limni jamiyatni yangilashning asosiy vositasi deb bilgan bo'lsa, hozirgi davrda ham inson kapitalini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. Ularning erkin fikr, tanqidiy tafakkur va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishga qaratilgan g'oyalari demokratik qadriyatlarni mustahkamlashda muhim nazariy tayanch bo'lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, jadidlar ilgari surgan milliy o'zlikni anglash, madaniy merosni qadrlash va zamonaviy ilm-fan yutuqlarini o'zlashtirish tamoyillari bugungi globallashuv sharoitida milliy barqarorlikni saqlashga yordam beradi. Shu jihatdan ularning qarashlari tarixiy tajriba sifatida emas, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lgan intellektual meros sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, jadidlar falsafasining zamonaviy ahamiyati shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi uyg'unlik g'oyasida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Ular ijtimoiy taraqqiyotni bilim va erkinlikning o'zaro bog'liqligida ko'rgan, ya'ni bilimli va ongli shaxs jamiyat barqarorligining kafolati ekanini ta'kidlagan. Bugungi islohotlar jarayonida ham aynan inson omiliga ustuvor ahamiyat berilishi ushbu yondashuvning davomiyligini ko'rsatadi. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan ochiqlik, adolat va ijtimoiy mas'uliyat tamoyillari zamonaviy fuqarolik jamiyatini shakllantirishda muhim mezon bo'lib qolmoqda. Ularning g'oyalari milliy uyg'unishni bir martalik tarixiy voqea emas, balki uzluksiz rivojlanish jarayoni sifatida talqin etishga imkon beradi. Natijada, jadidlar merosi zamonaviy jamiyat taraqqiyotining strategik yo'nalishlarini belgilashda, ayniqsa ma'naviy yangilanish va intellektual rivojlanish masalalarida muhim metodologik asos vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov N. Enlightenment Ideas in Early Twentieth-Century Uzbek Literature // *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. – 2003. – Vol. 56, No. 4. – P. 389–402.
2. Auanasova A., Auanassova K., Nurpeissoy Y., Ibrayeva A. The role of the Jadid movement in state building processes in Central Asia: the creation and legacy of Turkestan autonomy // *National Identities*. – 2025. – Vol. (Issue unspecified). – P. 1–18. – DOI: 10.1080/14608944.2025.2477043.3. Jalilov, S. *Jadid falsafasi va shaxs*. Toshkent: Ilm, 2018.
4. Suyarov Z. K., Ziyadullayev A. Sh. The Jadidism Movement in Central Asia Regarding Development Trends // *Research Journal of Asian Ideas*. – 2024. – Vol. 5, No. 2.
5. Alimova D., Abdullaev R. *Jadidism in Turkestan: New Perspectives on Reform and Modernization* // *Central Asian Survey*. – 2001. – Vol. 20, No. 3. – P. 301–322.6. Tashkentov, B. *Jadidlar falsafasi va jamiyat taraqqiyoti*. Toshkent: Ilm-fan, 2017.
7. Nazarov B. The Jadid Movement and National Awakening in Central Asia // *International Journal of Central Asian Studies*. – 2005. – Vol. 10. – P. 45–62.
8. Ahmedov, I. *Jadidlar va milliy uyg'onish*. Samarqand: Fan, 2018.
9. Norboyev, D. *Zamonaviy O'zbekistonda jadidlar merosi*. Toshkent: Ilm, 2021.
10. Rustamov, S. *Shaxs va jamiyat uyg'unligi*. Farg'ona: Madaniyat, 2019.
11. Yuldashev, M. *Ta'lim va ma'rifatparvarlikning zamonaviy konteksti*. Toshkent: Fan, 2020.
12. Khalid A. *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. – Berkeley: University of California Press, 1998. – 335 p.
13. Adeb Khalid. *Jadidism and the Transformation of Islamic Education in Central Asia* // *International Journal of Middle East Studies*. – 1998. – Vol. 30, No. 1. – P. 3–27.
14. Allworth E. A. *The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present*. – Stanford: Hoover Institution Press, 1990. – 410 p.
15. Behbudiy M. *Turkiston uchun zarur bo'lgan yo'l*. – Toshkent, 1908. – 24 b.
16. Avloniy A. *Ta'lim risolasi*. – Toshkent, 1910. – 32 b.
17. Fitrat A. *Millat va madaniyat haqida*. – Toshkent, 1912. – 18 b.